

УДК 37.013

ТИНДЮК Н.Т.

м. Миколаїв

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлені педагогічні аспекти розвитку словника дітей дошкільного віку як важливі фактори, що сприяють формуванню мовленнєвих компетенцій дошкільників. Дається аналіз розвитку активного словника дітей відповідно їхньому віковому періоду. Розкриваються ступені узагальнення слова за М. Кольцовою.

Ключові слова: слово, словник, словникова робота, мова, мовленнєвий розвиток.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми мовленнєвого розвитку особистості визначається державними вимогами та концептуальними положеннями щодо мовної освіти громадян України, реалізація яких має забезпечити «вільне володіння всіма громадянами державною українською мовою». На важливість розробки освітніх технологій, спрямованих на розвиток мовлення дитини, йдеться в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законі України «Про дошкільну освіту», «Концепції національного виховання» [4, с. 97; 7]. Важливого значення в цьому процесі набуває вихідна ланка освіти — дошкільня. Кінцевим результатом навчання рідної мови в дошкільному навчальному закладі слід зазначити формування культури мовлення і спілкування дітей, у процесі чого й відбувається оволодіння словником як одним із провідних засобів культури мовлення.

Оскільки одним із основних чинників становлення особистості в дошкільному віці є мовленнєвий розвиток дитини, то ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає, як відомо, рівень сформованості пізнавальних і соціальних мотивів дитини, її потреб та інтересів, рівень знань, умінь і навичок. Словниковий запас, його обсяг і якість, доречна актуалізація слів під час говоріння — це все найважливіші складові мовленнєвого онтогенезу дошкільника.

Метою статті є розкриття значення словникової роботи в загальній системі роботи з розвитку мовлення дітей.

Науковцями доведено, що від того, яка якість і кількість слів, якими володіє дитина, залежить успіх вираження її думок, почуттів, намірів, бажань. Залежно від рівня її розвитку здатності дитини актуалізувати слова в мов-

ленні формується її комунікативно-мовленнєва компетенція і потенційні можливості як суб'єкта спілкування та предметно-практичної діяльності. Несформованість лексичних навичок або ж їх відсутність особливо небезпечні в дошкільному віці, оскільки спричиняють відставання в розвитку мовлення, мислення, зниження пізнавальних потреб, що гальмує темпи розвитку здатності до навчання [1; 2; 5].

Аналіз наукових джерел доводить, що проблема мовленнєвого розвитку дітей, яка цікавила впродовж тривалого періоду багатьох психологів, філософів, педагогів є актуальною і сьогодні. Адже розкриття закономірностей та особливостей розвитку словника дітей дошкільного віку дозволяє ефективно його здійснювати.

Проблема словникової роботи з дітьми на етапі дошкільного дитинства досліджувалась у різних напрямках. Зокрема, збагачення словника дітей раннього віку досліджували Ю. Аркін, Г. Ляміна та ін.; дошкільного віку — А. Богущ, Ю. Ляховська та ін.; особливості становлення і розвитку словника дітей впродовж дошкільного дитинства — А. Іваненко, Н. Луцан, Н. Савельєва та ін. Стрижневим моментом низки досліджень (Н. Лаврентьєва та ін.) виступило дослідження особливостей засвоєння семантики слів, уточнення і розширення значень уже відомих у певному контексті, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів.

У працях мовознавців висвітлена проблема урахування особливостей вияву різних видів виразності в мовленні (Г. Коваль, О. Федорова та ін.); психологами досліджено взаємозв'язок значення і смислу слова (Л. Виготський, О. Лурія та ін.); психолінгвісти присвятили

свої дослідження усвідомленню дітьми мовної дійсності та організації мовленнєвої діяльності (В. Виноградов, О. Леонт'єв та ін.); педагоги дослідили шляхи збагачення словника дітей дошкільного віку (А. Богуш, Н. Луцан, О. Трифонова та ін.), формування в дошкільників словникового багатства мови (Н. Гавриш, А. Лаврент'єва та ін.) та лексичну роботу з текстами художніх творів (Н. Гавриш, Н. Кирста та ін.).

Дослідники закладають теоретичну основу мовлення, механізм його розвитку, узагальнюють процес мовлення, зміст мовленнєвої діяльності.

Одним із завдань педагогіки є врахування доробок суміжних наук та розробка технології розвитку мовлення. В Україні різні напрями розвитку словника дошкільників розробляють А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, Т. Піроженко, Ю. Руденко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних завдань мовленнєвого розвитку дитини-дошкільника є словникова робота. Формування дитячого словника — це тривалий, складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння соціально закріплених значень та вміння доречно використовувати їх у конкретних умовах спілкування. Під час роботи над словом діти не тільки засвоюють його лексичне та граматичне значення, а й вчаться складати словосполучення, речення, а потім і зв'язний текст. Водночас у дітей має вироблятися вміння свідомо обирати зі словникового запасу ті мовні засоби, які найточніше відображатимуть задум мовця і робитимуть висловлювання не лише граматично правильним, а й виразним. Слово забезпечує зміст спілкування. Усне чи писемне мовлення можливе лише за наявності достатнього словникового запасу.

В сучасній методиці словникова робота розглядається як цілеспрямована педагогічна діяльність, що забезпечує ефективне освоєння словникового складу рідної мови. Так, під розвитком словника Ю. Руденко розуміє тривалий процес кількісного нагромадження слів, освоєння їх соціально закріплених значень і формування вміння використовувати їх у конкретних умовах спілкування [6, с. 67].

Мова є засобом спілкування людей і формою людського мислення. Розрізняють зовні-

шню і внутрішню мову. Для спілкування один з одним люди користуються усною та письмовою промовами. Із зовнішньої мови розвивається мова внутрішня (мова - «думання»), яка дозволяє людині мислити на базі мовного матеріалу. Словник і граматичний лад розвиваються і удосконалюються постійно і не тільки в дошкільному віці, але і в процесі навчання в школі.

Велике значення для розвитку словника дошкільника має психофізичне здоров'я дитини — стан його вищої нервової діяльності, вищих психічних процесів (уваги, пам'яті, уяви, мислення), а також його фізичний стан [1, с. 55].

Як відомо, розвиток мови починається в дитини з трьох місяців, з періоду гуління. Це етап активної підготовки мовного апарату до вимови звуків. Одночасно здійснюється процес розвитку розуміння мови, тобто формується імпресивна мова. Перш за все, зауважує А. Богуш, малюк починає розрізняти інтонацію, потім слова, що позначають предмети та дії. До дев'яти-десяти місяців він вимовляє окремі слова, що складаються з однакових парних складів (*ма-ма, та-то*). До року словник зазвичай досягає 10–12, а іноді і більшої кількості слів. Вже на другому році життя дитини слова і звукосполучення стають для неї засобом мовленнєвого спілкування, тобто формується експресивна мова [2, с. 78].

Слід зазначити, що мова малюка розвивається по наслідуванню, тому велику роль у її формуванні відіграє чітка, некваплива, граматично і фонетично правильна мова дорослих. Тому дорослим не слід «перекручувати» слова, імітувати дитячу мову.

У цей період необхідно розвивати пасивний словник дитини (слова, які дитина ще не вимовляє). Поступово у малюка розвивається й активний словник (слова, які він вживає в повсякденному житті).

Науковцями встановлено, що до двох років активний словник у дітей налічує 250–300 слів. У цей же час починається процес формування фразової мови. Спочатку це прості фрази з двох-трьох слів, поступово, до трьох років, вони ускладнюються. Активний словник досягає 800–1000 слів. Мова стає для дитини повноцінним засобом спілкування. До п'яти років активний словник у дітей збільшується до 2500–3000 слів. Подовжується і ускладнюється фраза, поліпшується вимова. При нор-

мальному розвитку мови до чотирьох-п'яти років у дитини спонтанно коригуються фізіологічні порушення звуковимови. До шести років дитина правильно вимовляє всі звуки рідної мови, має достатній за обсягом активний словник і практично оволодіває граматичною будовою мови [2; 5; 6].

Особливості розвитку дитячого словника досить повно вивчені у фізіології, психології, психолінгвістиці. У розвитку словника дітей дошкільного віку виділяють дві сторони: *кількісне зростання словникового запасу* і *його якісний розвиток*, тобто оволодіння значеннями слів.

Розглянемо першу сторону розвитку словника дітей – його кількісне зростання. Дошкільний вік – період швидкого збагачення словника. Його зростання перебуває в залежності від умов життя і виховання, тому дані про кількість слів дошкільнят одного і того ж віку дуже різняться між собою. Перші осмислені слова з'являються у дітей до кінця першого року життя. Розвиток розуміння мови в значній мірі випереджає активний словник. Після 1,5 років збагачення активного словника відбувається швидкими темпами, і до кінця другого року життя він становить 300 – 400 слів, а до трьох років може досягати 1500 слів. Величезний стрибок у розвитку словника відбувається не тільки і не стільки за рахунок запозичення слів з промови дорослих, скільки за рахунок оволодіння способами утворення слів. Розвиток словника здійснюється за рахунок слів, що позначають предмети найближчого оточення дії з ними, а також окремі їх ознаки. У наступні роки кількість уживаних слів також швидко зростає, однак темп цього приросту дещо сповільнюється. Третій рік життя – період найбільшого збільшення активного словникового запасу. До 4 років кількість слів доходить до 1900, в 5 років – до 2000–2500, а в 6–7 років до 3500–4000 слів [2; 3; 6].

Особливо швидко збільшується число іменників і дієслів, повільніше росте число використовуваних прикметників. Це пояснюється, по-перше, умовами виховання (дорослі мало уваги звертають на знайомство дітей з ознаками, якостями предметів), по-друге, характером прикметника як найбільш абстрактної частини мови.

Склад словника відображає коло інтересів і потреб дитини. У промові дітей можна виявити слова, що позначають різні сфери життя. Так, у дослідженні В. Гербової встановлені особливості змісту найбільш вживаних частин мови в словнику дітей третього року життя. Серед іменників назви предметів побуту становлять 36%; назви об'єктів живої природи – 16,5%; назви засобів пересування – 15,9%. Серед інших іменників найбільш вживаними є назви явищ неживої природи, частин тіла, будівельних споруд та ін. Третю частину всіх слів становлять дієслова. Дані, які наведені вище, свідчать, що діти вже на третьому році життя володіють досить різноманітним словником, що забезпечує повноцінне спілкування з оточуючими [6, с. 71].

Щодо якісного розвитку словника, то розвиток значень слів, за словами Л. Виготського, представляє «грандіозну складність» [3, с. 43]. Спочатку, слово асоціюється для малюка тільки з конкретним одиничним предметом. Наприклад, дитині, яка завжди гралась лише з червоним м'ячем, дали два м'ячі – знайомий йому червоний і незнайомий великий різнокольоровий м'яч. У відповідь на запитання: «Де м'яч?», дитина завжди показувала тільки на червоний м'яч. Поступово, з розвитком здатності узагальнення, вона починає позначати всі предмети даної категорії.

Шлях розвитку узагальнення у дітей охарактеризувала М. Кольцова. За її даними, спочатку слово виступає для дитини лише як компонент складного впливу дорослого, як компонент цілої ситуації, яка включає і жести, і інтонацію, і обстановку, в якій це слово сказано. Потім слово стає інтригуючим сигналом проходячи при цьому ряд проміжних ступенів [5].

Перший ступінь узагальнення – слово заміщає чуттєвий образ тільки одного предмета (лялька – тільки ось ця лялька). Цей ступінь узагальнення доступний дітям кінця першого – початку другого року життя.

Другий ступінь узагальнення – слово заміщає чуттєвий образ ряду однорідних предметів (слово «лялька» відноситься до будь-якої ляльки, незалежно від її розміру та якісних ознак). Значення слова тут ширше. Цей ступінь узагальнення може бути доступний дітям кінця другого року життя.

Третій ступінь узагальнення – слово позначає кілька груп предметів, що мають загальне призначення (іграшки, посуд тощо). Слово «іграшки» узагальнює в собі і ляльки, і м'ячі, і кубики та інші призначені для гри предмети. Сигнальне значення такого слова дуже широке, але разом з тим віддалене від конкретних образів предметів. Цей ступінь узагальнення доступний дітям трьох – трьох з половиною років.

Четвертий ступінь узагальнення – слово досягає вищої стадії інтеграції. У слові відбувається об'єднання попередніх рівнів узагальнення (слово «річ», наприклад, містить у собі узагальнення слів «іграшки», «посуд», «меблі» тощо). Сигнальне значення такого слова надзвичайно широке, а зв'язок його з конкретними предметами простежується з великими труднощами. Такого рівня узагальнення діти досягають лише на п'ятому році життя [5, с. 69].

Оскільки словник дошкільнят активно збагачується за рахунок слів, «придуманих» ними, то словотворчість становить важливу особливість дитячого мовлення. Факти, зібрані психологами, педагогами, лінгвістами, свідчать про те, що період від двох до п'яти років відрізняється активним словотворенням дітей. Причому нові слова побудовані за законами мови на основі наслідування тих форм, які вони чують від оточуючих дорослих. Словотворчість є показником засвоєння морфологічних елементів мови, з якими пов'язане кількісне накопичення слів і розвиток їх значень.

Важливість завдання виховання і навчання полягає у врахуванні закономірностей освоєння значень слів, у поступовому їх поглибленні, формуванні вмінь семантичного відбору слів відповідно до контексту висловлювання.

TYNDIUK N. T.
Mykolaiiv

PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT DICTIONARY CHILDREN PRESCHOOL AGE

The article presents the pedagogical aspects of vocabulary development preschool age as important factors influencing the formation of speech competence of preschool children. The analysis of the active vocabulary of children according to their ages. Disclosed degree of generalization words for M. Kol'tsova.

Keywords: word, dictionary, vocabulary work, language and speech development.

ТИНДЮК Н. Т.
г. Николаев

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СЛОВАРЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье представлены педагогические аспекты развития словаря детей дошкольного возраста как важные факторы, влияющие на формирование речевых компетенций дошкольников. Дается анализ развития активного словаря детей относительно их возрастного периода. Раскрываются степени обобщения слова за М. Кольцовой.

Ключевые слова: слово, словарь, словарная работа, речевое развитие, речь.

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2014